

УДК 316.334:37

Гордієнко Н.М., доцент, канд. соціол. наук, проректор з наукової роботи Комунального вищого навчального закладу "Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія" Запорізької обласної ради, вул. Наукове містечко (о. Хортиця), 59, Запоріжжя, 69017, Україна, e-mail: natali_zp_@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ З ПОГЛЯДУ ПЕДАГОГІВ (ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Проаналізовано результати соціологічного опитування педагогів шкіл-інтернатів щодо ефективності функціонування системи інтернатних закладів в Україні та якості навчально-виховної роботи у закладі, де вони працюють. Визначено основні проблеми шкіл-інтернатів: недосконале реформування, недостатнє фінансування та ігнорування позитивних аспектів їхньої діяльності в інформаційному просторі. Педагогами не підтримано очікувану реформу інтернатних закладів, з огляду на її негативні наслідки: зменшення обсягу корекційної допомоги дітям з особливими потребами, гальмування їх соціалізації, неготовність українських сімей до прийняття дітей-сиріт з інтернатних закладів.

Ключові слова: *школи-інтернати, педагоги інтернатних навчальних закладів, вихованці інтернатних навчальних закладів, реформування системи інтернатних навчальних закладів.*

Для сучасної системи освіти України настав період багатовекторного реформування, сприйняття якого суспільством є неоднозначним. Якщо впроваджена реформа вищої освіти оцінюється більшістю громадян і експертів як необхідна та збалансована, то очікуване реформування загальної середньої освіти викликало широкий діапазон оцінок як схвальних, так і критичних. Найбільш дискусійним аспектом цієї реформи є трансформація мережі інтернатних навчальних закладів, що передбачає, зокрема, значне скорочення їх кількості. Розроблений і презентований проект деінституціоналізації догляду дітей в Україні спрямований на поступовий перехід від інституційного до сімейного догляду дитини, посилення ролі сім'ї як найкращого середовища для її розвитку [1]. Ініціатори реформи пояснюють її доцільність незамінністю сімейних форм виховання дітей і посилаються на успішний досвід багатьох зарубіжних країн, в яких інтернатні навчальні заклади відсутні, але піклування про соціально незахищених дітей організоване на високому рівні.

Натомість опоненти реформи, поділяючи фундаментальне положення про пріоритет сім'ї, закликають враховувати особливості країни, насамперед, ментальність населення та низький рівень його матеріального становища, що може загальмувати реформу. Крім того, піддається сумніву доцільність ліквідації навчальних закладів, які протягом десятиліть акумулювали значний досвід корекційно-розвиткової й освітньо-реабілітаційної роботи із сиротами, соціальними сиротами, дітьми з особливими потребами, дітьми з неблагополучних сімей, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації.

На парламентських слуханнях з питань дотримання Україною прав дитини, що відбулись у 2016 р., констатувалося послаблення уваги державних органів до стану утримання дітей-сиріт та інших соціально уразливих груп дітей, зазначалося про ско-

© Гордієнко Н.М., 2017

рочення темпів усиновлення дітей-сиріт. Водночас наводилися дані щодо збільшення чисельності соціально незахищених дітей і появи значної чисельності переселенців внаслідок нестабільної ситуації на Донбасі [2]. На нашу думку, формою посилення уваги держави до стану утримання дітей-сиріт та інших уразливих груп дітей є підтримка системи шкіл-інтернатів.

З огляду на дискусійність цього питання, напередодні реформи інтернатних навчальних закладів зростає значення об'єктивної інформації про якість їхньої роботи, що визначає необхідність аналізу існуючих і проведення нових об'єктивних досліджень ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві. Належне інформаційне забезпечення реформи дозволить визначити науково обгрунтовані, а не довільно окреслені масштаби змін мережі інтернатних закладів. Системні дослідження необхідні для науково обгрунтованих емпіричних даних і теоретичних висновків управлінських рішень, що матимуть значення для дітей, які в процесі особистісного та соціального становлення потребують особливої підтримки з боку держави внаслідок несприятливих життєвих обставин.

Оцінка виконання школами-інтернатами місії виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, міститься у змістовній роботі Л. Волинець, яка має значний досвід дослідження та практичного розв'язання проблем утримання дітей-сиріт у прийомних сім'ях та інтернатах. Віддаючи перевагу сімейним формам виховання дітей-сиріт, як більш ефективним, Л. Волинець водночас вважає несвоєчасним повне закриття інтернатів: "Останні три роки (2013–2016 рр.) у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу влаштовувалося за рік 1,3–1,4 тис. дітей і майже стільки ж, 1,2 тис., вибувало. Тобто, суто статистично, сімейні форми виховання зменшуються. І при цьому керманічі галузі заявляють про наміри вивести дітей із інтернатних закладів. Цікаво як, за рахунок чого, якщо зменшується кількість соціальних послуг на місцях?" [3, с. 182]. Цю проблему уповільнення динаміки влаштування дітей у прийомні сім'ї слід враховувати при оцінці реальних альтернатив інтернатним закладам у випадку їх істотного скорочення.

Наявність недоліків і переваг інтернатних закладів підтверджується рядом досліджень. За результатами аналізу особливостей інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві, О. Клименко констатує, що значна частина шкіл-інтернатів сьогодні мають недостатню матеріально-технічну базу, потребують ремонту як житлових, так і службових приміщень. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адміністрація закладів змушена задовольняти спонсорськими коштами, які складно отримати. Зміни в державній політиці щодо пріоритетів влаштування зазначеної категорії дітей змусили педагогів модернізувати існуючу систему [4, с. 327].

Аналізу ефективності роботи інтернатних закладів щодо підготовки учнів до життєдіяльності у відкритому суспільстві присвячений науково-методичний посібник, підготовлений фахівцями Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Автори зазначають, що індекс самостійності у вихованців інтернатних закладів є вдвічі нижчим, ніж у однолітків, які виховуються у сім'ї. Виходячи зі стін інтернату, випускники не мають адекватного уявлення про реальні складнощі

життя, що очікують їх попереду, не можуть адаптуватися до нових умов дорослого життя [5, с. 6].

За результатами соціально-педагогічного дослідження якості виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, Л. Канішевська зазначає про наявність недоліків практичної системи навчання та виховання школярів, непідготовленість педагогів до ефективного формування соціальної зрілості старшокласників. Автор наголошує, що школи-інтернати для дітей-сиріт потребують докорінного переосмислення парадигми виховання соціальної зрілості вихованців, створення умов для реалізації їхнього потенціалу в різноманітних видах діяльності [6, с. 58].

Ж. Петрочко із співавторами констатують, що в інтернатних закладах діти стикаються з економічними, соціальними, психологічними проблемами, які безпосередньо впливають на формування їхніх життєвих орієнтирів, деформують соціальні установки, ускладнюють процес пристосування до життя у соціумі, а отже, і процес соціалізації особистості [7, с. 3].

Таким чином, автори серії наукових досліджень зазначають про наявність суттєвих проблем у діяльності шкіл-інтернатів, що потребує невідкладних дій з боку управлінців різних рівнів – від адміністрації цих закладів до високопосадовців, відповідальних за реалізацію освітньої та соціальної політики в Україні. Водночас у вітчизняному фаховому дискурсі досить поширеною та впливовою є думка щодо конструктивної ролі більшості інтернатних закладів у роботі з дітьми, які потребують соціально-педагогічного захисту.

В. Покась за результатами дисертаційного дослідження констатує, що на початку ХХІ ст. в Україні створено мережу інтернатних закладів різноманітних типів, що в цілому відповідають потребам населення. У дитячих будинках, школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах сформувалися стабільні педагогічні колективи з високим рівнем кваліфікації [8, с. 24–25].

За допомогою аналізу даних емпіричного дослідження соціально-психологічного портрету випускників інтернатних закладів О. Сидоренко доходить висновку, що у діяльності інтернатів є як негативні, так і позитивні результати у сприянні соціалізації вихованців. У віці 16–18 років вони все ще перебувають під опікою держави та соціальних працівників, з ними працюють психологи та педагоги, вони займаються спортом, вважають себе підготовленими до самостійного життя на середньому рівні, мають досить гарні шанси вступити до ВНЗ. Побоювання випускників стосуються тільки їхнього майбутнього, насамперед, проблеми житла. Автор вважає, що одним з факторів депривації випускників інтернатних закладів є депривація власного простору, пов'язана з житловою проблемою у теперішньому та особливо майбутньому [9, с. 252].

Авторитетні фахівці корекційно-педагогічного профілю вважають, що при реформуванні системи інтернатних закладів необхідно зберегти акумульований протягом десятиліть цінний досвід корекційно-реабілітаційної діяльності. На думку М. Родди, Україна відрізняється від західних країн тим, що вона зберегла загальну систему спеціальних шкіл для дітей з особливостями розвитку. Ці школи є безцінними осередками знань і досвіду [10, с. 23]. В. Бондар наголошує, що реформування національної сис-

теми спеціальної освіти має відбуватися не шляхом механічного копіювання європейського досвіду інклюзії, з урахуванням соціокультурних факторів розвитку нашого суспільства, надбань практики щодо комплексної психолого-педагогічної та медичної корекції порушень розвитку дитини. Ігнорування цього неминуче призведе до втрати дітьми того обсягу корекційної допомоги, яку вони отримують в умовах функціонування шкіл-інтернатів [11, с. 10].

Механізм реформування інтернатних закладів конкретизується у монографії В. Нечипоренко, яка висвітлює досвід інноваційного розвитку інтернатного закладу (санаторної загальноосвітньої школи-інтернату № 8 у м. Запоріжжі) та переведення його в нову функціональну якість – навчально-реабілітаційний центр. Автор зазначає, що переваги навчально-реабілітаційних центрів, порівняно із спеціальними школами-інтернатами, полягають у структурній повноті та функціональній спеціалізації щодо здійснення реабілітації дітей на засадах системності та комплексності. Ці переваги визначають особливу роль навчально-реабілітаційних центрів у забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняної реабілітаційної педагогіки, її наближення до міжнародних стандартів у цій сфері [12, с. 4].

При оцінці ефективності роботи інтернатів необхідно враховувати, насамперед, думки випускників, які, по-перше, найбільшою мірою інформовані про умови життя в навчальних закладах цього типу, по-друге, поєднують у своїх оцінках не тільки когнітивні, але й емоційно-сміслові компоненти життєвого досвіду, оскільки для них упродовж тривалого часу інтернат був уособленням життєвого простору, інтегрував функції основних референтних груп: сім'ї, школи та товариської групи однолітків. Як зазначає О. Кузьміна, інтернат стає для дитини тотальним інститутом соціалізації, сурогатною сім'єю, школою, оточенням [13, с. 168].

Багато років соціологічні дослідження проблем виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснює ГО "Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка". Дослідники вивчали соціально-психологічні умови утримання дітей в інтернатах, життєвий шлях випускників, ставлення громадськості до різних форм утримання дітей-сиріт тощо [14; 15]. Вони поділяють точку зору, що дітей-сиріт краще виховувати у прийомних сім'ях або дитячих будинках сімейного типу.

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що серед фахівців немає єдиної позиції щодо оцінки ефективності роботи та масштабів реформування інтернатних закладів. У цьому контексті актуальним є проведення соціологічних досліджень процесу та результатів виконання цими закладами своїх функцій, з'ясування думок всіх учасників освітнього процесу (зокрема, педагогів) щодо можливостей і пріоритетів реформування навчальних закладів цього типу.

З огляду на це, **мета статті** – проаналізувати результати соціологічного опитування педагогів шкіл-інтернатів щодо ефективності роботи закладів цього типу в контексті їх очікуваного реформування.

У рамках соціологічного дослідження обраної проблеми було опитано 317 педагогічних працівників (учителів і вихователів) 17 навчальних закладів інтернатного типу з різних регіонів України (Запорізької, Дніпропетровської та Рівненської областей).

Вибірка є випадковою, опитувалися вільні на момент проведення дослідження вчителі та вихователі, присутні в інтернаті (в учительському кабінеті). Додаткові критерії, крім бажання педагога взяти участь в опитуванні та наявності у нього вільного часу, при доборі респондентів не використовувались. Інтернати обиралися випадково з дозволу керівництва щодо проведення соціологічного опитування та практичної можливості для цього. Вибірка не є репрезентативною для всієї системи інтернатів, оскільки у нас немає можливості і, власне, мети забезпечити це. Ми поставили завдання доказово аргументувати, що в системі шкіл-інтернатів є значна кількість закладів, які досить ефективно виконують свої функції надання соціально незахищеним дітям притулку і підготовки їх до самостійного життя. Отже, вибірка цього дослідження репрезентує позитивне ядро системи інтернатів, хоча ми погоджуємося з результатами інспекційних перевірок і наукових досліджень, які свідчать про наявність закладів цього типу, що не виконують свого призначення. При побудові вибірки наше завдання полягало в тому, щоб отримати емпіричні дані для критичного осмислення аргументації щодо поширення негативних оцінок діяльності певних інтернатів на всю систему цих закладів.

Для визначення інтегральної оцінки роботи шкіл-інтернатів педагогам було задане узагальнююче запитання: “Як би Ви оцінили загальний стан системи шкіл-інтернатів в Україні?”. Більше ніж дві третини (71,3%) опитаних зазначили пункт “у цілому позитивно”, “є елементи кризи” – п’ята частина (19,6%) респондентів, 2,2% – визнали стан інтернатів кризовим, 6,9% – утрималися від відповіді.

На запитання: “Як би Ви оцінили якість навчально-виховної роботи у школі-інтернаті, в якій Ви працюєте?” були отримані такі відповіді: “у цілому позитивно” – 88,9%, “є певні проблеми та недоліки” – 9,5%, “у цілому негативно” – 0,6%, “важко відповісти” – 1%.

Отже, оцінки педагогами діяльності своєї школи-інтернату є більш позитивними, ніж оцінки стану загальної системи закладів цього типу. Ці відповіді не можна вважати об’єктивною оцінкою стану вітчизняних шкіл-інтернатів, оскільки оцінки респондентів завищені, мало хто з працівників готовий негативно оцінювати стан справ у сфері їхньої професійної діяльності та життєвої стабільності. Проте зазначені результати свідчать, що працівники інтернатів непрямо вважають кардинальні реформи неактуальними, адже у випадку нормального функціонування системи її не слід руйнувати. З огляду на негативну конотацію ставлення педагогічних працівників до змін, можна очікувати приховану протидію педагогічних працівників, масову спробу загальмувати реформу. Ці дані також непрямо відображають протест респондентів проти надмірної критики інтернатних закладів і тих нищівних оцінок їхньої роботи, що даються окремими ЗМІ та громадськими активістами.

За результатами опитування педагогів (зокрема, ставилося запитання: “Які проблеми, на Ваш погляд, притаманні школам-інтернатам в Україні?”), наведемо ряд проблем, які притаманні інтернатам, розподілений за рангами:

- 1) непродумане, поспішне реформування шкіл-інтернатів – 65,4%;
- 2) ігнорування позитивних аспектів діяльності шкіл-інтернатів і акцентування їхніх недоліків у суспільній свідомості та інформаційному просторі України – 42,9%;

- 3) недостатнє фінансування шкіл-інтернатів – 30,4%;
- 4) протиріччя між діями Міністерства освіти і науки України, органів законодавчої та виконавчої влади щодо шкіл-інтернатів і реальною ситуацією в них – 30,4%;
- 5) недосконалість законодавчої бази України, яка регулює питання діяльності шкіл-інтернатів – 25%;
- 6) формування у випускників інтернатних закладів споживацької позиції – 21,5%;
- 7) низькі матеріальні стимули роботи працівників шкіл-інтернатів – 19,6%;
- 8) низький рівень соціальної адаптації та життєвої компетентності випускників інтернатних закладів – 11,2%;
- 9) відсутність життєвої перспективи у випускників інтернатних закладів – 10,9%;
- 10) недоліки у процесі формування контингенту учнів шкіл-інтернатів – 10,3%;
- 11) невідповідність діяльності шкіл-інтернатів потребам суспільства – 7,7%;
- 12) серед педагогічних колективів шкіл-інтернатів більшість становлять працівники передпенсійного віку – 5,4%;
- 13) недостатня підготовленість випускників до складання зовнішнього незалежного оцінювання та вступу до ВНЗ – 5,1%;
- 14) брак кваліфікованих фахівців певного профілю у штатному розкладі шкіл-інтернатів – 4,8%;
- 15) ігнорування національних особливостей і традицій у роботі шкіл-інтернатів – 4,5%;
- 16) невідповідність профілю шкіл-інтернатів потребам суспільства – 4,5%;
- 17) наявність фактів фізичного, психологічного та емоційного насильства над вихованцями у школах-інтернатах (як з боку однолітків, так і з боку дорослих) – 0%.

Згідно з наведеними даними, перші 5 рангів посідають зовнішні проблеми шкіл-інтернатів, які стосуються їхніх відносин із соціальним оточенням та державними органами. Це можна розцінити як прояв екстернального (зовнішнього) локусу контролю, що слугує операціоналізацією зниженої соціальної відповідальності. Проте пункти, що можна характеризувати як прояв інтернального (внутрішнього) локусу контролю, посідають нижчі ранги. Зокрема, такі проблеми: “недостатня підготовленість випускників до складання зовнішнього незалежного оцінювання та вступу у вищі навчальні заклади”, “ігнорування національних особливостей і традицій у роботі шкіл-інтернатів”, “низький рівень соціальної адаптації та життєвої компетентності випускників інтернатних закладів”. Якщо професійну спільноту педагогів шкіл-інтернатів інтерпретувати як колективний суб’єкт відповідальності, то відповіді на запитання анкети свідчать про дефіцит соціальної відповідальності.

Наступний блок анкети побудований на матеріалі критичних зауважень, які зазначені у звітах громадських активістів про стан інтернатів. Наведемо цитати зі звіту – розслідування порушень прав людини в інтернатах України з експресивною назвою: “Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України” [16]. Звіт підготовлений міжнародною організацією “Disability Rights International” і оприлюднений у 2015 р. Його зміст вражає, але при ознайомленні з ним виникає думка про упередженість авторів. Це дає підстави вважати, що відбувається ігнорування позитивних аспек-

ктів діяльності шкіл-інтернатів і зосередження уваги на їхніх недоліках у суспільній свідомості та інформаційному просторі України. У звіті наведено шокуючі дані: “сексуальне насильство в притулках зазвичай починається у віці приблизно 13 років і найчастіше його ініціаторами стає персонал інтернатів”; “діти в сиротинцях залишаються найуразливішою групою для торгівлі людьми в Україні”; “майже в кожному інтернаті зафіксовано безоплатну примусову роботу дітей... Всіх дітей примушують працювати, а працівники б'ють їх, якщо вони не слухаються”; “іноді працівники інтернату забирали дітей додому, щоб ті допомагали їм у домашньому господарстві”; “у дитячому будинку-інтернаті старших мешканців використовують для контролю за меншими... Підліток наглядав за молодшими дітьми, маючи кастет у руці... Мешканців інтернату часто б'є як персонал, так і інші мешканці”; “у школі-інтернаті секс у дітей віком 13–14 років – це нормально”; “використання заспокійливих засобів для обмеження пересування, щоб покарати чи контролювати дітей” [16].

Ці дані розглядаються як поширена практика в школах-інтернатах і дискредитують не тільки самі заклади, але й Міністерство освіти і науки України, правоохоронні органи та місцеві органи влади. З огляду на серйозність звинувачень, ми включили до анкети запитання щодо гострих проблем. За результатами нашого дослідження, зазначені проблеми дійсно трапляються у школах-інтернатах, але їх поодинокість і винятковість не є підставою для розгляду всієї системи інтернатних закладів як цілком хибної. У табл. 1 наведено відповіді педагогів на запитання: “Чи трапляються в практиці роботи інтернатних закладів такі ситуації?”. Для порівняння наводяться відповіді на це запитання учнів старших класів, які навчаються у школах-інтернатах (опитано 634 учні з 14 інтернатів різних регіонів України за випадковою вибіркою, респондентами були учні, які перебували в закладі на час опитування).

Як показано у таблиці, порівняння відповідей педагогів і учнів не виявляє істотних розбіжностей. Різниця є, але порядок величин тотожний для цих груп респондентів, що підтверджує значущість і валідність даних.

Результати емпіричного дослідження також заперечують категоричне твердження цього звіту, що інтернати є шкідливими для дитини та “можуть продовжувати шкодити навіть молоді та дорослим старшого віку” [16]. Наведені в табл. 2 дані дещо перебільшують реальне становище, але заперечують нібито цілком негативний вплив інтернатів на дитину.

За наведеними даними, працівники шкіл-інтернатів впевнені у своєму позитивному впливі на учнів, намагаються ефективно підготувати їх до дорослого життя. Рівень розвитку більшості учнів інтернатних навчальних закладів є нижчим, ніж їхніх однолітків із загальноосвітніх шкіл, тому майже половина педагогів (43,9%) певною мірою погоджується з тим, що доводиться занижувати вимоги на підсумкових та інших контрольних заходах, оскільки більшість вихованців не здатні засвоїти навчальний матеріал. Проте ця обставина враховується відповідними інструктивними документами та є необхідною умовою навчання дітей, які мають особливості психофізичного розвитку або не отримали достатньої інтелектуальної підготовки в сім'ї.

Таблиця 1

**Відповіді педагогів та учнів шкіл-інтернатів на запитання:
“Чи трапляються в практиці роботи інтернатних закладів такі ситуації?”, %**

Ситуації	Трапляються часто	Трапляються, але не часто	Трапляються дуже рідко	Ніколи не трапляються	Не знаю
Ранній початок статевого життя вихованців	2,7 5,0	12,3 7,5	34,6 14,2	24,7 37,5	25,7 35,8
Старші діти стежать за дисципліною молодших (в анкеті для педагогів)	51,6	23,2	10,6	10,9	3,7
Вихователі використовують заспокійливі засоби для зниження рівня гіперактивності дітей	5,3 2,3	1,6 2,5	5,6 3	76 77,4	11,5 14,8
Фізичні покарання за порушення дисципліни	0 2,6	1,1 2,3	3,3 5,1	90,3 83,5	5,3 6,5
Знування старших вихованців над молодшими	0,7 2,2	1,3 4,1	18,7 12,3	71 72,7	8,3 8,7
Примусова робота вихованців	0,3 4,4	2,3 3,3	3,1 7,8	89,7 75,9	4,6 8,6
Бездіяльність і нудьга у вільний час	1 6,5	5,6 7,8	22,8 26,5	64 52,1	6,6 7,1
Професійне вигорання педагогічних кадрів (в анкеті для педагогів)	5,3	17,7	26	32,7	18,3
Байдужість педагогічних працівників (в анкеті для вихованців)	3,4	5,1	17,4	68,4	5,7

Примітка: Працівники – N = 317, вихованці – N = 634. Перший рядок (напівжирний) – відповіді педагогів, другий рядок (світлий) – відповіді учнів.

Джерело: складено автором за даними соціологічного дослідження.

Таблиця 2

**Відповіді педагогів інтернатних закладів на запитання:
“Якою мірою Ви згодні з такими твердженнями?” (N = 317), %**

Твердження	Згодний	Не зовсім згодний	Не згодний	Важко відповісти
Наш заклад надає необхідні знання й уміння для майбутнього життя	91,2	7,6	0,3	0,9
У цілому наша школа-інтернат позитивно впливає на особистість вихованців	97,8	1,9	0	0,3
У цілому мої вихованці адекватно оцінюють свої можливості у дорослому житті	62,8	30,8	3,5	2,9
Доводиться занижувати вимоги на підсумкових та інших контрольних заходах, оскільки більшість вихованців не здатні засвоїти навчальний матеріал	13,4	30,5	49	7,1
У нас розповсюджений формалізм у контролі знань	4,4	15,6	72,4	7,6

Джерело: складено автором за даними соціологічного дослідження.

У рамках опитування педагогам шкіл-інтернатів було поставлене запитання: “Які реформи системи інтернатних закладів Ви схвалюєте та вважаєте реалістичними?”. У запропонованому списку були зазначені заходи, передбачені оприлюдненою Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки [17], а також альтернативні реформи, запропоновані 8 опитаними експертами – докторами та кандидатами педагогічних наук, викладачами Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії і Класичного приватного університету (м. Запоріжжя). Отримано такі результати (зазначено процент респондентів, які підтримують певний напрям або варіант реформ):

- збереження мережі шкіл-інтернатів, оскільки вони потрібні для навчання та виховання певної категорії дітей – 78,8%;
- поступове розширення практики інклюзивного навчання із збереженням інтернатних закладів, які успішно функціонують – 41,7%;
- ліквідація тільки тих шкіл інтернатного типу, які не виконують свого функціонального призначення – 34,6%;
- збереження мережі інтернатних закладів з одночасним реформуванням навчально-виховного процесу в напрямі розширення соціальної практики учнів – 39,3%;
- переведення найуспішніших шкіл-інтернатів у нову функціональну якість – ресурсні центри для проведення консультативно-методичної роботи в системі інклюзивної освіти – 20,6%;
- реформування шкіл-інтернатів, які не виконують свого функціонального призначення – 15,9%;
- перепрофілювання інтернатних закладів, відповідно до потреб регіону – 17,4%;
- комбінування навчання дітей у спеціальних закладах з можливістю проживання у прийомній сім’ї або дитячому будинку сімейного типу – 7,8%;
- ліквідація мережі шкіл-інтернатів з одночасним розширенням практики інклюзивної освіти та впровадженням сімейних форм утримання дітей – 0,9%.

Згідно з наведеними даними, очікувані напрями реформування шкіл-інтернатів їхні працівники не схвалюють. Однією з причин цього є скептичне ставлення педагогів до можливості масштабного впровадження сімейних форм утримання вихованців шкіл-інтернатів, оскільки наша соціальна реальність не готова до таких кардинальних змін. Відповідаючи на запитання анкети: “Чи вірите Ви в можливість масової передачі вихованців інтернатних закладів до сімей різного типу?”, варіант “так” обрали тільки 1% респондентів, “скоріше, так, ніж ні” – 5,2%, “скоріше, ні, ніж так” – 35%, “ні” – 52,3%, “важко відповісти” – 6,5%.

Працівники інтернатів, які найбільшою мірою обізнані щодо особливостей своїх вихованців, вважають, що негативні наслідки від скасування закладів цього типу будуть значно переважати над позитивними. На запитання: “Які можуть бути негативні наслідки реформ у системі закладів інтернатного типу?” надано такі відповіді:

- “діти з особливими освітніми потребами не отримають достатнього обсягу спеціальної корекційної допомоги в загальноосвітніх інклюзивних навчальних закладах” – 58,3%;

- “неготовність українських громадян до прийняття дітей-сиріт з інтернатних закладів до своєї сім’ї” – 54,4%;
- “втрата робочих місць великою чисельністю педагогів та інших працівників інтернатних закладів” – 51,1%;
- “руйнування мережі спеціальних інтернатних закладів без забезпечення належної якості інклюзивної освіти” – 46,3%;
- “втрата цінного професійного досвіду надання корекційно-педагогічної допомоги дітям з особливими потребами, акумульованого працівниками інтернатних закладів” – 46%;
- “гальмування процесу соціалізації дітей з особливими потребами через вимушене перебування на домашній формі навчання” – 40,8%;
- “загострення соціальної ізоляції дітей з особливими освітніми потребами, які вимушені перебувати на домашній формі навчання” – 31,4%;
- “через недостатність матеріально-технічного забезпечення діти з особливими потребами вимушені перебувати на домашній формі навчання” – 30,1%;
- “недостатність фінансування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, які прийняли вихованців інтернатних закладів” – 15,5%.

Отже, основними ризиками реформування системи інтернатних закладів більшість педагогів вважають втрату вихованцями корекційної допомоги, неготовність українських громадян приймати дітей-сиріт до своєї сім’ї та втрату робочих місць працівниками інтернатних закладів.

Висновки. Результати соціологічного опитування педагогів шкіл-інтернатів свідчать про те, що вони впевнені у достатній ефективності функціонування системи інтернатних закладів в Україні та якості навчально-виховної роботи у тому закладі, де вони працюють. Головними проблемами шкіл-інтернатів педагоги вважають їх непродумане реформування, недостатнє фінансування та ігнорування позитивних аспектів їхньої діяльності в інформаційному просторі України. Респонденти не підтримують очікувану реформу інтернатних закладів, наголошуючи на її негативних наслідках: зменшенні обсягу корекційної допомоги дітям з особливими потребами, гальмуванні їхньої соціалізації, неготовності українських сімей до прийняття дітей-сиріт з інтернатних закладів.

Загальна тональність і контекст відповідей педагогів відображають досить реалістичну оцінку діяльності інтернатних закладів, конструктивний підхід до аналізу їх недоліків, бажання підвищити якість навчально-виховного процесу. З огляду на це, критичне ставлення педагогів до очікуваної реформи зумовлене не тільки суб’єктивним чинником – страхом втратити роботу, але й імовірними негативними наслідками реформування інтернатних закладів.

Нами подано думки педагогів, які є лише одним з аспектів дискурсу навколо реформи інтернатних закладів. У кінцевих висновках щодо можливих наслідків реформи слід враховувати не тільки результати опитування педагогів шкіл-інтернатів, але й статистичні дані, політичні чинники, економічну доцільність, переваги сімейного виховання тощо. Саме така комплексна оцінка може бути підґрунтям вдумливих, зважених змін, що враховують можливості громади, потреби дітей і проблемних сімей, пе-

редбачають різні варіанти реформи, в тому числі й компромісні, наприклад, поєднання інтернатної форми утримання дітей із сімейними формами та іншими засобами підтримки соціально уразливих дітей.

На нашу думку, головне сьогодні – попередити імовірність настання негативних наслідків від ліквідації великої кількості інтернатних закладів, поки вона не забезпечена рівнем розвитку інституту сімейних форм виховання, достатнім для охоплення всіх дітей, яким це необхідно. Це потребує належного поширення в масштабах країни вже накопиченого в Україні з кінця 1990-х років значного практичного досвіду різних варіантів влаштування дітей у сім'ї. До цього часу такому поширенню перешкодив ряд різноманітних і впливових чинників (побоювання кардинальних реформ, брак ресурсів, зацікавленість відомств і місцевої влади в існуванні інтернатних закладів, недостатність уваги до цієї проблеми та політичної волі центральної влади тощо), нівелювати які могла б відповідна програма національного рівня, з достатніми інформаційними, методичними, кадровими, матеріально-технічними й фінансовими ресурсами. Саме сьогодні, в умовах реформи децентралізації, така програма могла б запрацювати, якби була законодавчо забезпечена обов'язковим спрямуванням на її реалізацію в об'єднаних територіальних громадах усіх ресурсів у повному обсязі, вивільнених від закриття відповідних закладів. Лише в такій послідовності – спочатку належне забезпечення передачі дітей у сім'ї, а потім поступове закриття закладів (з достатніми соціальними гарантіями персоналу) – ризики негативних наслідків інтернатної реформи будуть мінімізовані. За іншої послідовності стан вихованців закладів, про які йдеться, ризикує істотно погіршитися. Крім того, доцільно зауважити, що проблема реформування інтернатних закладів потребує подальшого дослідження, оскільки науковий супровід цієї реформи є важливою умовою мінімізації можливих негативних наслідків впроваджуваних змін.

Список використаних джерел

1. Уповноважений Президента з прав дитини взяв участь у презентації бачення деінституціалізації догляду дітей в Україні. URL: <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387>.
2. Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист: матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 12 жовт. 2016 р. / Верховна Рада України. Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту і туризму. Київ: Парлам. вид-во, 2017. 240 с.
3. Волинець Л.С. Detstvo@ukr.net. Про дітей, яких лелеки приносять державі. Нотатки несторионіх. Київ: ТОВ "Софія-А" ЛТД, 2017. 240 с.
4. Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві: монографія. Київ: ХДАК, 2015. 400 с.
5. Канішевська Л.В., Кузьменко Л.В., Свириденко С.О. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві: навч.-метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 336 с.
6. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНП, 2011. 368 с.
7. Петрочко Ж.В., Денисюк О.М., Безпалко О.В., Вайнола Р.Х., Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с.
8. Покась В.П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2012. 34 с.

9. Сидоренко О.А. Соціально-психологічний портрет випускників інтернатних закладів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 248–255.
10. Родда М. Громадянське суспільство, Канада, Україна і проблеми освіти глухих. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід)*. Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25–26 травня 2004 р. / за ред. В.І. Бондаря, Р. Петришина. Київ: Наук. світ, 2004. С. 21–25.
11. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід)*: Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25–26 травня 2004 р. / за ред. В.І. Бондаря, Р. Петришина. Київ: Наук. світ, 2004. С. 3–12.
12. Нечипоренко В.В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції: монографія. Запоріжжя: Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 520 с.
13. Кузьміна О.В. Теоретичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: монографія. Слов'янськ: Підприємець Маторін Б.І., 2011. 311 с.
14. Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей (за результатами соціологічного опитування): аналіт. звіт. Київ: ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка”, Фонд Ріната Ахметова “Розвиток України”, Український центр соціальних реформ, 2010. 106 с.
15. Вихованці інтернатів про себе і своє життя. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. Кн. 1. 134 с.
16. Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України. *Disability Rights International*, 2015. URL: <https://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications>
17. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки / Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Reformuvannya-instituciynogo-doglyad-ditey.html>

Отримано 29.08.17

References

1. Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights took part in the presentation of views and suggestions on a childcare deinstitutionalization in Ukraine. URL: <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387> (2016, June 17) [in Ukrainian]
2. Rights of the child in Ukraine: provision, observance, protection: materials of parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine on October 12, 2016. Verkhovna Rada of Ukraine. Committee on Family, Youth Policy, Sport and Tourism. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]
3. Volynets, L.S. (2017). Detstvo@ukr.net. About the children that storks bring to the state. Notes of an outsider. Kyiv: TOV “Sofia-A” LTD [in Ukrainian]
4. Klymenko, O.Yu. (2015). Institutionalization of social protection of children in situations of crisis in modern Ukrainian society. Kyiv: KhDAK [in Ukrainian]
5. Kanishevska, L.V., Kuzmenko, L.V., Svyrydenko, S.O. (2013). Preparation of the pupils of the boarding schools to the life in an open society. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian]
6. Kanishevska, L.V. (2011). Upbringing of the social maturity of senior pupils of general boarding schools in extracurricular activities. Kyiv: KhmTsNII [in Ukrainian]
7. Petrochko, Zh.V., Denysiuk, O.M., Bezpalko, O.V., Vainola, R.Kh. (2002). Learning to live independently. Kyiv: Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi [in Ukrainian]
8. Pokas, V.P. (2012). The change of philosophical paradigm of educational process in boarding educational institutions in Ukraine. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian]

9. Sydorenko, O.A. (2013). Social and psychological portrait of graduates of boarding schools. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology*, 3, 248–255 [in Ukrainian]
10. Rodda, M. (2004). Civil society, Canada, Ukraine and problems of Deaf people teaching. In V.I. Bondar, R. Petryshyn (Eds.), *Modern Trends in Special Education (Canadian-Ukrainian experience)* (pp. 21–25). Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian]
11. Bondar, V. (2004). Education of Children with disabilities: directions and prospects. In V.I. Bondar, R. Petryshyn (Eds.), *Modern Trends in Special Education (Canadian-Ukrainian experience)* (pp. 3–12). Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian]
12. Nechyporenko, V.V. (2013). System development of the educational and rehabilitation center as an open innovative social and educational institution. Zaporizhzhya: Publishing house Khortytsia Educational Rehabilitation Multiple-Discipline Center [in Ukrainian]
13. Kuzmina, O.V. (2011). Theoretical aspects of the formation of the life competence of students in the upper grades of general boarding schools. Sloviansk: Pidpryiemets Matorin B.I. [in Ukrainian]
14. Life's path of graduates of boarding schools, family-type children's homes and foster families (according to the sociological survey). (2010). Kyiv: Ukrainian Institute for Social Reserch after Oleksandr Yaremenko, Rinat Akhmetov's Foundation "Development of Ukraine", Ukrainian Center for Social Reforms [in Ukrainian]
15. Pupils of boarding schools about themselves and their lives. (2000). Kyiv: Ukrainian Institute for Social Reserch [in Ukrainian]
16. The Exploitation and Abuse of Children in Ukraine's Orphanages. (2015). Disability Rights International. URL: <https://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications> [in Ukrainian]
17. National Strategy for reforming the system of institutional care and education of children for 2017–2026. (2017, April 7). URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Reformuvannya-instituciynogodoglyadu-ditey.html> [in Ukrainian]

Received on 29.08.17

Гордієнко Н.М., доцент, канд. соціол. наук, проректор по науковій роботі Коммунального вищого навчального закладу "Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія" Запорізького обласного ради, ул. Научний городок (о. Хортиця), 59, Запоріжжя, 69017, Україна, e-mail: natali_zp_@ukr.net

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПЕДАГОГОВ (ПО ДАННЫМ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Проанализированы результаты социологического опроса педагогов школ-интернатов относительно эффективности функционирования системы интернатных учреждений в Украине и качества учебно-воспитательной работы в учреждении, где они работают. Определены основные проблемы школ-интернатов: небезукоризненное реформирование, недостаточное финансирование и игнорирование положительных аспектов их деятельности в информационном пространстве. Педагоги не поддерживают ожидаемую реформу интернатных учреждений из-за ее негативных последствий: уменьшения объема коррекционной помощи детям с особыми потребностями, торможения их социализации, неготовности украинских семей к принятию детей-сирот из интернатных учреждений.

Ключевые слова: школы-интернаты, педагоги интернатных учебных учреждений, воспитанники интернатных учебных учреждений, реформирование системы интернатных учебных учреждений.

Gordienko N.M., PhD (Sociology), Associate professor, vice-rector for academic affairs, municipal higher educational establishment "Khortytska national educational rehabilitational academy" of Zaporizhzhya regional council, 59, Nauchnyi Gorodok Str., Zaporizhzhya, 69017, Ukraine, e-mail: natali_zp_@ukr.net

THE TEACHERS' VIEW ON THE PROBLEMS OF REFORMING BOARDING SCHOOLS
(BASED ON THE SOCIOLOGICAL SURVEY)

The article presents the results of the analysis of the sociological survey among teachers of general education boarding schools on the problems of the educational work effectiveness with boarding school students and the reformation expediency of this type of educational establishments. The survey also revealed that the teachers express their confidence in the effectiveness of boarding school system in Ukraine (71,3%) and they are convinced in the high quality of education in their schools (88,9%). The most important problems of boarding school are: wrongly planned reform of boarding school system (65,4%), a tendency to ignore the positive trends in boarding school activities and focus on their negative developments in the Ukrainian media (42,9%), insufficient funding of boarding schools (30,4%), contradictions between state policy in the area of education in boarding school and the reality (30,4%). The sociological survey showed that the respondents deny the growing crisis in boarding school system and that they also consider an exception those problematic situations which are strongly condemned by social activists and the mass media (an early sexual debut of boarding school students, forced child labor in boarding school, physical punishment of a student in cases of disobedience, bullying of younger students by the older ones, etc.). Teachers express their confidence that the education of children in a boarding school where they work has a positive influence on their students: it gives necessary knowledge and skills for their after-school life (91,2%) and stimulates personal growth (97,8%). Boarding school teachers disagree with the priorities of the expected boarding school reform. Only 0,9% of respondents support the liquidation of boarding school as educational institution and further implementation of inclusive education and homeschooling practices. Only 6,2% of teachers believe in possibility of boarding school students' massive transfer to different types of Ukrainian families. According to the teachers' opinion, the expected boarding school reform might lead to adverse consequences: the decline in rehabilitation services provided to children with special educational needs (58,3%) and their difficult socialization as a result of homeschooling (40%), unreadiness of Ukrainian citizens to accept orphaned children from boarding schools to their families (54,4%).

Keywords: boarding school, boarding school teachers, boarding school students, boarding school reform.